

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 1, Nisan/April 2022)

Nuray DEMİR ÖZTÜRK

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı
demirnurayozturk@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4751-9056>

I. Mahmud Devri Hekimlerinden 'Osmân Bin Mûsâ'nın *Muhtasar Fi't- Tıbb* İsimli Eseri

*The Work Named Muhtasar Fıt-Tıbb of Osman Bin Musa,
One of the Physicians of the Mahmud I Era*

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 15.03.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 04.04.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.04.2022

Atıf/Citation

DEMİR ÖZTÜRK. N. (2022). I. Mahmud Devri Hekimlerinden 'Osmân Bin Mûsâ'nın Muhtasar Fi't-Tıbb İsimli Eseri. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (1), 155-167.
<https://doi.org/10.34083/akaded.1088473>

DEMİR ÖZTÜRK. N. (2022). The Work Named Muhtasar Fıt-Tıbb of Osman Bin Musa, One of the Physicians of the Mahmud I Era. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (1), 155-167.
<https://doi.org/10.34083/akaded.1088473>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Öz

Osmanlı bilim tarihine bakıldığında matematik, astronomi, tıp gibi çeşitli alanlarda yazılmış birçok eser mevcuttur. Bu sahanın içinde kaleme alınan tıp metinlerinin özellikle ihtiva ettikleri bilgiler, dilsel özellikleri, tercüme yahut telif olabilmeleri, yazıldıkları dönem, kimler için ve ne sebeplerle meydana getirildikleri gibi başlıklar eserler için dikkat çekici olduğundan pek çok araştırmancının da konusunu oluşturmuştur. Bu çalışmanın esasını da I. Mahmud devri tabiplerinden ‘Osmân bin Mûsâ bin Habîb el-Karahisârî’nin yazmış olduğu *Muhtasar fi’t-Tıbb* oluşturur. Bir mukaddime, on makale ve bir hatimeden meydana gelen eser 23 Şubat 1731’de müellifin kendi hattıyla tamamlanmıştır. Müellif, eserini Arapça muteber tıp kitaplarından faydalanarak hazırlamıştır. Literatür çalışmalarında *Muhtasar fi’t-Tıbb*’ın tek nüshasından söz edilmiştir. Ancak eserin daha eski ve yine müellif hattından çıkmış başka bir nüshasının daha tespiti tarafımızca yapılarak ayrıca eserin tanıtımı ve içeriği hakkında da bilgi verilmiştir. Eserin her iki nüshası incelendiğinde ortaya çıkan sorun farklı padişahlara yapılan ithaftan kaynaklanan yanlışlığın bulunmasıdır. Bu hususta yine incelememizde çözümlenmiştir. Çalışmamızda müellifin hayatı hakkında, kaynaklardan ve kendi eserlerinden yola çıkarak bahsedilmiş ardından eserlerine kısaca değinilmiş ve burada kendisine atfedilen ancak onun olmayan bir eserden de kısaca söz edilerek esas konumuzu oluşturan *Muhtasar fi’t-Tıbb*’a geçilmiştir. İncelememizde, eserin bütün makalelerinin içeriğine ve bölümlerine tek tek değinilmiş ve eser hakkında ayrıntılı bir tanıtımda bulunulmuştur. Amacımız böylesi hacimli ve muteber bilgiler ihtiva eden bu değerli tıp metninin ilim dünyasına tanıtımının yapılarak bundan sonra yapılacak çalışmalara zemin hazırlanmasını sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı tıbbı, I. Mahmud, *Muhtasar fi’t-Tıbb*, ‘Osmân bin Mûsâ

Abstract

When we look at the history of Ottoman science, there are many works written in various fields such as mathematics, astronomy and medicine. Since the titles such as the information they contain, their linguistic features, their ability to be translated or copyrighted, the period they were written, for whom and for what reasons they were created, the medical texts written in this field have also been the subject of many researches. The basis of this study is Muhtasar fi’t-Tıbb, written by ‘Osmân bin Mûsâ bin Habîb el-Karahisârî, one of the doctors of the Mahmud I era. The work, which consists of an introduction, ten articles and an orator, was completed on February 23, 1731, with the author's own calligraphy. The author has prepared his work by making use of reliable Arabic medical books. In the literature studies, only one copy of Muhtasar fi’t-Tıbb is mentioned. However, another copy of the work, which is older and has come out of the author's line, has been determined by us, and we have also given information about the introduction and content of the work. When both copies of the work are examined, the problem that arises is that there is a mistake due to the dedication made to different sultans, which is also resolved in our review. In our study, the life of the author is mentioned, starting from the sources and his own works, then his works are briefly mentioned, and a work that is attributed to him but not his is also briefly mentioned, and our main

subject is Muhtasar fî’t-Tıbb. In our review, the content and sections of all the articles of the work were mentioned one by one and a detailed introduction was made about the work. Our aim is to introduce this valuable medical text, which contains such voluminous and credible information, to the world of science and to prepare the ground for future studies.

Keywords: Ottoman medicine, Mahmud I, Muhtasar Fit-Tıbb, Osman Bin Musa

Giriş

Osmanlı bilim sahasında verilen eserlerin içerisinde tıp metinleri önemli bir yer tutar. Bu sahada yazılan ürünlerde Arapçanın bilhassa bilim dili olması yönüyle kuvvetli bir etkisi bulunurken Türkçe eser yazma çalışmaları da hem müellifler hem de onları Türkçe yazmaya teşvik eden devlet adamları tarafından sürdürülmüştür. Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmış tıp kitaplarının literatür taraması yapılmakla birlikte Osmanlı tıbbının geniş bir saha ve uzun bir tarihsel dönemden müteşekkil olduğu düşünüldüğünde bu eserlerin tamamının ele alınıp incelenmesi Türk tıbbının gelişiminin görülmesi, dilsel açıdan bu eserlerin değerlendirilmesi yönleriyle önem arz etmektedir.

Bu araştırmamıza konu olan eser I. Mahmud (1730-1754) devri tabiplerinden ‘Osmân bin Mûsâ bin Habîb el-Karahisârî’nin yazmış olduğu *Muhtasar fî’t-Tıbb*’tır. İncelemede ilk olarak müellifin hayatı hakkında bilgi verilecek, kaleme aldığı diğer eserlerinden söz edilecek ve bahsi geçen tıp metni tanıtılarak kısa bir değerlendirmede bulunulacaktır. İncelemenin amacı eserin mukaddime kısmında iki ayrı padişaha farklı zamanlarda sunulmuş gibi gözükken bu eseri etraflıca değerlendirmek, her iki yazmasının da müellifin kendi hattından çıktığı bu değerli tıp metninin tanıtılarak incelenmesini sağlamaktır.

1. Müellifin Hayatı

Müellifimiz *Muhtasar fî’t-Tıbb* adlı eserinde kendi ismini *el-Hac ‘Osmân bin Mûsâ bin Habîb* şeklinde zikrederek Karahisâr şehrinin ahalisinden olduğunu belirtmiştir. ‘Osmân bin Mûsâ ile ilgili yapılan çalışmalarda I. Mahmud dönemi tabiplerinden olduğu ve 1775’te Fatih Medresesi’nde *Şemâil-i Şerîf* dersleri verdiği söylenir (İhsanoğlu vd. 2008, s. 415). Sultan Mehmed Han Camii’inde çalıştığı dışında kaynaklarda onunla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmadığı da ifade edilmiştir (Yücel, 2020, s. 274). Ancak telif ettiği eserlerden yola çıkılarak hayatı ile ilgili çıkarımlarda bulunmak mümkündür. *Muhtasar fî’t-Tıbb*’a bakılarak iyi derecede Arapça bildiği söylenebilir. Eserinin giriş kısmını Arapça yazmakla birlikte sebep-i telif bölümünde Arap bilginlerin, hekimlerin değerli sözlerinin Türkçeye aktarılmasının fayda sağlayacağı anlayışı doğrultusunda eserini önemli Arapça kitaplarından derlemek ve kendi bilgilerini de ekleyerek kaleme aldığını ifade etmiştir. Yine *Hacamat Risalesi*’ni yazarken yalnızca tercüme ettiği eserle sınırlı kalmayarak kendi bilgileri doğrultusunda eklemiş olduğu hadisler onun iyi bir eğitim aldığını göstermektedir.

2. ‘Osmân bin Mûsâ’nın Eserleri

2.1. *Hacamat Risâlesi*

‘Osmân bin Mûsâ’nın *Hacamat Risâlesi*’nin en erken tarihli nüshası Milli Kütüphane A 4714/12 numarada kayıtlı olan yazmadaki tarih 1194 / 1780 olduğundan eserin bu tarihte ya da öncesinde yazılmış olduğu söylenebilir (İhsanoğlu vd. 2008, s. 415). Müellif, eserin yazılış sebebini şu şekilde açıklar: Kendisi Fatih Camii’sinde *Şemâil-i Şerîf* tedrisi yaptırmaktadır, yanına gelen bazı kişiler *Şemâil-i Şerîf*’in hacamatla ilgili kısımlarının Türkçeye tercüme edilmesi gerektiğini ifade ederler, müellif de bunun üzerine bahsi geçen eserin ilgili kısmını tercüme eder (Yücel, 2020, s. 274). ‘Osmân bin Mûsâ bir mukaddime ve üç bab olmak üzere eseri tertip etmiştir. Eser bir tercümeden ziyade müellifin başka kaynaklardan da yararlanarak hadisler eklediği bir çalışmadır. Risâlenin mukaddime kısmında hacamatın ne olduğu ile fasd ve hacamat arasındaki farklılıklar üzerinde durulmuş ayrıca hacamat yaptıranların dikkat etmesi gereken hususlara da yer verilmiştir. İkinci babta hacamatın yararlarından söz edilmiş, üçüncü babta ise hacamat yerleri ile hacamatın hangi günlerde daha yararlı olduğu bilgileri aktarılmıştır. Türkiye kütüphanelerinde birçok yazması bulunan eserin Milli Kütüphane, Millet Kütüphanesi, Hacı Mahmud, Koyunoğlu, Vahid Paşa’da çeşitli nüshaları vardır.

2.2. *Risâletü el-Mâ’ûn fi mes’eleti’t-Tâ’ûn*

Ekmeleddin İhsanoğlu bu eserle ilgili olarak ‘Osmân bin Mûsâ’nın tersane eminiyken 1210/1795 tarihinde telif ettiğini; eserin taun, tedavisi ve korunmasından bahsettiğini ve eserin Bağdatlı Vehbi nr. 1370, İzmir Milli nr. 1887/6 gibi nüshalarının bulunduğunu söylemiştir (İhsanoğlu vd. 2008, s. 416). Ancak bahsi geçen nüshalara bakıldığında müellifin ismi ‘Osmân bin Süleymân şeklinde geçer. Burada ismi zikredilen kişi ile araştırmamıza konu olan ‘Osmân bin Mûsâ muhtemelen aynı kişi değildir. Çünkü hem *Hacamat Risâlesi* hem de *Muhtasar fi’t-Tıbb*’ta müellifin ismi ‘Osmân bin Mûsâ şeklinde geçer.

2.3. *Muhtasar fi’t-Tıbb*

Çalışmamıza konu olan eserden ilk olarak bahseden Ekmeleddin İhsanoğlu’dur. Eserin ismini *Terceme-i Afyon Karahisâri fi’t-Tıbb* biçiminde okumuş, hakkında sadece on makale üzere mürettep olduğu bilgisini vermiştir. Ayrıca eserin tek nüshasının Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji nr. 34781’de olduğunu da belirtmiştir (İhsanoğlu vd. 2008, s. 417). Ancak bahsi geçen nüsha şu anda Tıp Fakültesi Deontoloji tıp yazmaları kısmında bulunmamaktadır. Yazmaların bir kısmının Ankara Etnografya Müzesi’ne fizikî olarak taşınmasıyla bu yazma da nr. 28180’e kaydedilerek yer ve numara değişikliği yapılmıştır. Bu nüsha nesih hatla yazılmış ve 284 yapraktan oluşmaktadır.

Muhtasar fî’t-Tıbb’ın ikinci nüshası ise Vahîd Paşa Kütüphanesi nr. 3285’te kayıtlıdır. Nesih hatla yazılmış ve 303 yapraktan oluşmaktadır.¹

İncelemede esas alınan nüsha Vahîd Paşa Kütüphanesi’nde bulunan nüshadır. Bu nüshanın esas alınmasının sebebi Etnografya Müzesi’nde bulunan eserden dört yıl önce yazılmış olmasıdır. *Muhtasar fî’t-Tıbb*’ın mukaddime kısmı tamamen Arapçadır. Müellif, 1b’de ‘Osmân bin Mûsâ bin Habîb şeklinde kendi ismini zikreder. Ayrıca Karahisar ahalisinden olduğunu da belirtir. Hemen ardından eserinin sebab-i telif kısmına geçer. Burada ilk olarak eserinin ismini *Muhtasar fî’t-Tıbb* olarak belirtir ve eserini herkesin faydalanması için Türkçe olarak kaleme aldığını; hekimlerin, eskilerin ve büyüklerin sözlerinden yararlanarak bunları Arapçadan tercüme ettiğini ifade eder. Eserin isminden ve yazılış sebebinden anlaşıldığı kadarıyla müellifimiz, kendinden önce yazılmış büyük Arapça tıp kitaplarından derlediği ve yazılması gerektiğini düşündüğü kısımları kendi tecrübelerini de ilave etmek suretiyle eserini meydana getirmiştir.

Eserin yazılış tarihi ve ithaf edildiği kişi konusu karışıklık arz etmektedir. Vahîd Paşa Kütüphanesi’nde bulunan nüshada ‘Osmân bin Mûsâ, eserini Sultan I. Mahmud’a ithaf ettiğini söyler. Ayrıca eseri kendi el yazısıyla 23 Şubat 1731 /15 Şaban 1143’te tamamladığını da belirtir. Ancak Etnografya Müzesi’nde bulunan diğer nüshada müellif eserini III. Ahmet’e (1703-1730) ithaf etmiştir. Bu nüshayı da kendi el yazısıyla yazmış ve 31 Aralık 1735/ 15 Şaban 1148’de tamamlamıştır. Bu nüshayı tamamladığı tarihte tahtta yine Sultan I. Mahmud vardır bu yüzden eser III. Ahmed’e yazılmış olamaz. Bu kısımda bir diğer yanlışlık Sultan III. Ahmed’in dedesinin isminin İbrahim olarak değil Mustafa olarak yazılmasıyla yapılmıştır. Nüshaların tamamlanma tarihlerine bakıldığında her iki nüshanın da I. Mahmud dönemine denk geldiği görülmektedir.

‘Osmân bin Mûsâ *Muhtasar fî’t-Tıbb*’ı bir mukaddime 10 makale ve bir hatime şeklinde yazmıştır. Eserin ilk 4 yaprağı fihrist kısmıdır. Bu kısımda 10 makalenin bölümleri ve içerikleri sayfa numaraları ile verilmiştir. Eserde 1b ve 2a’nın tamamı 2b’nin yarısı Arapça açıklamalardan ve eserin tanıtımından oluşur; 2b kısmının yarısından sonra ise Türkçe ifadeler yer vermeye başlanır.

Mukaddime kısmında tıbbın altı kuralının faydasından bahseder. İlk kural, tıbbın en şerefli ilimlerden olduğu ve iki dünyada mutluluğun bu ilim ile mümkün olduğudur. İkinci kural gıdanın hazmı, açlık, tokluk, susuzluk ve sıhhatin korunması konusudur. Üçüncü kural tabiatta meydana gelen dört erkândan bahseder bunlar hararet, yubuset, burudet, rutubettir. Ayrıca anasır-ı erbaanın oluşumu hakkında bilgi de verir. Dördüncü kural, insanların derisi hakkındadır. Beşinci kural, on kısma ayrılır. İlki, suyun faydası; ikincisi, havanın tedbiri; üçüncüsü, gıdanın tedbiri; dördüncüsü, hareketin tedbiri; beşincisi, sükun tedbiri; altıncısı, uyku tedbiri; yedincisi, uykusuzluk

¹ Bu nüshanın varlığından beni haberdar eden Prof. Dr. Ersen ERSOY’a teşekkür ederim.

tedbiri; sekizincisi, kusma tedbiri; dokuzuncusu, hamam tedbiri; onuncusu, cima tedbiri hakkındadır. Altıncı kural, kendi içinde üç fasla ayrılır. İlk fasıl, nabız; ikinci fasıl karure; üçüncü fasıl kan almak hakkındadır.

Eserin ilk makalesi 24b'den başlar. Bu makale dimağ ve başla alakalı hastalıklar, belirtileri, sebepleri ve ilaçları hakkındadır. Bu makale 30 bölüme ayrılır. İlk bab baş ağrısı hakkındadır, ikinci bab nezle hakkındadır, üçüncü bab başta ortaya çıkan yaralar hakkındadır, dördüncü bab ateşli, ağırlı şiş hakkındadır, beşinci bab unutkanlık hastalığı hakkındadır, altıncı bab kanda olan verem hakkındadır, yedinci bab melankoli hakkındadır, sekizinci bab melankolinin ilk aşaması ve türü ile kuduz hastalıkları hakkındadır, dokuzuncu bab çok uyumak ve uyku gelmemesi hakkındadır, onuncu bab baş dönmesi ve göz kararması hakkındadır, on birinci bab kâbus hakkındadır, on ikinci bab sara hakkındadır, on üçüncü bab felç hakkındadır, on dördüncü bab baygınlık hakkındadır, on beşinci bab yüz felci hakkındadır, on yedinci bab uyuşma ve tutulma hakkındadır, on sekizinci bab a'zâ titremesi hakkındadır, on dokuzuncu bab sinirlerin hareket edememesi hakkındadır, yirminci bab aşk alametleri ve ilaçları hakkındadır, yirmi birinci bab göz illetleri ve devaları hakkındadır, yirmi ikinci bab kirpik ağarması, kaş dökülmesinin sebepleri, alametleri ve ilacı hakkındadır, yirmi üçüncü bab kulak illetleri ve devaları hakkındadır, yirmi dördüncü bab burunda arız olan illetleri ve ilaçları hakkındadır, yirmi beşinci bab ağızda bulunan illetleri ve ağız kokusunun ilacı hakkındadır, yirmi altıncı bab dil hastalıkları hakkındadır, yirmi yedinci bab diş illetleri ve ilaçları hakkındadır, yirmi sekizinci bab yüzde olan illetler hakkındadır, yirmi dokuzuncu bab boğazda olan illetler ve ilaçlar hakkındadır, otuzuncu bab bademcik iltihabı ve ilacı hakkındadır.

İkinci makale, akciğer ve göğüste ârız olan hastalıkları, çeşitli öksürükleri ve ilaçlarını bildirir. Bu makale sekiz bölüme ayrılır. Birinci bab, nefesin rahatlıkla verilmemesi, nefesin az ve zorlukla gelmesi, kaburgaların ağrması ve nefes verirken yaşanan zorluklar hakkındadır, ikinci bab akciğer ve göğüs zarı iltihabı hakkındadır, üçüncü bab zatürre illeti, alameti ve ilacı hakkındadır, dördüncü bab göğüs ağrısının sebebi, belirtisi ve ilacı hakkındadır, beşinci bab göğüsteki donukluk hakkındadır, altıncı bab verem illetinin sebebi, alameti ve ilacı hakkındadır, yedinci bab çeşitli öksürüklerin sebebi, belirtisi ve ilacı hakkındadır, sekizinci bab ses kısıklığı hakkındadır.

Üçüncü makale, midenin ve midede olan hastalıkların sebebini, belirtisini ve ilacını bildirir. Bu makale yirmi bir baba ayrılır. Birinci bab, midenin vasıfları hakkındadır. İkinci bab, midede ortaya çıkan sıcak, kötü ve sade mizaç hakkındadır. Üçüncü bab sıcak, kötü, maddî mizaç hakkındadır. Dördüncü bab soğuktan kaynaklanan mide zayıflığı ve ağrısı hakkındadır. Beşinci bab soğuk, kuru kötü mizaçtan kaynaklanan mide zayıflığı hakkındadır. Altıncı bab soğuk, ıslak ve kötü mizaçtan kaynaklanan mide zayıflığı hakkındadır. Yedinci bab, midede yeme isteğinin

zayıflığı hakkındadır. Sekizinci bab câzibe kuvvetinin zayıflığı hakkındadır. Dokuzuncu bab mâsike kuvvetinin zayıflığı hakkındadır. Onuncu bab hâzime kuvvetinin zayıflığı hakkındadır. On birinci bab dâfi‘a kuvvetinin zayıflığı hakkındadır. On ikinci bab aşırı yemek yeme isteği hakkındadır. On üçüncü bab içki içtikten sonra görülen baş ağrısının üç çeşidi hakkındadır. On dördüncü bab mideye dâhil olan çeşitli zehirlerin belirtileri ve ilaçları hakkındadır. On beşinci bab kötü şehvet hakkındadır; bazı kimselerin kül, toprak, gevheri arzulanması hakkındadır. On altıncı bab aşırı susama hastalığının sebepleri, belirtileri ve ilacı hakkındadır. On yedinci bab hıçkırık hastalığı hakkındadır. On sekizinci bab kusmanın sebebi ve belirtisi hakkındadır. On dokuzuncu bab kan kusmak ve kan tükürmek sebebi ve ilacı hakkındadır. Yirminci bab aşırı kusma ve karın buruntusu hakkındadır. Yirmi birinci bab aşırı yemekten kaynaklanan hazımsızlık hakkındadır.

Dördüncü makale kalp hastalıkları, karaciğer, dalak ve öd kesesi hakkındadır. Yedi bölüme ayrılır. Birinci bab yürek oynaması hakkındadır. İkinci bab hummalar hakkındadır. Üçüncü bab veba ve taun hakkındadır. Dördüncü bab benzin sararması, göz kapaklarının ve ayakların şişmesi gibi belirtileri olan istiska hakkındadır. Beşinci bab istiskanın üç çeşidi hakkındadır. Altıncı bab dalak illeti ve ilacı hakkındadır. Yedinci bab sarılık hastalığı hakkındadır.

Beşinci makale, bağırsağın özellikleri ve faydaları hakkındadır. Altı bölüme ayrılır. Birinci bab bağırsakların özellikleri hakkındadır. İkinci bab kuluncun çeşitleri hakkındadır. Üçüncü bab göbek borusu sebebiyle bağırsaklarda bulunan gaz hakkındadır. Dördüncü bab bel ağrıları ve bel soğukluğu hakkındadır. Beşinci bab bağırsak kurtları hakkındadır. Altıncı bab dizanteri hakkındadır.

Altıncı makale mesane ve bütünüyle ilgili hastalıklar, basur hastalıkları, makat hastalıkları ve fitik hakkındadır. Bu makale dört bölümdür. Birinci bab mesane ve onunla alakalı hastalıklar hakkındadır. İkinci bab basurun çeşitleri hakkındadır. Üçüncü bab makad hastalıkları hakkındadır. Dördüncü bab fitik hakkındadır.

Yedinci makale beden dışında ortaya çıkan hastalıklar, onların belirtileri ve ilaçlar hakkındadır. Bu makale, yirmi dokuz bölüme ayrılır. Birinci bab cildin kirli, pis olmasından kaynaklanan hastalık ve bu hastalığın iki çeşidi hakkındadır. İkinci bab cildin soyulması hakkındadır. Üçüncü bab uyuz ve kaşıntı hakkındadır. Dördüncü bab kuru kaşıntı hakkındadır. Beşinci bab gövdeye, saça ve sakala kırkayak düşmesi ve sebepleri hakkındadır. Altıncı bab kurdeşen hakkındadır. Yedinci bab kızamık hakkındadır. Sekizinci bab çiçek hastalığı ve çeşitleri hakkındadır. Dokuzuncu bab siğiller hakkındadır. Onuncu bab ciltteki kırmızılıklar ve çeşitleri hakkındadır. On birinci bab çibanlar hakkındadır. On ikinci bab kızamık ve başka hastalıklar sebebiyle oluşan yaralar hakkındadır. On üçüncü bab sıraca hastalığı hakkındadır. On dördüncü bab seretan hakkındadır. On beşinci bab uçuk yaraları ve et yiyen hastalık hakkındadır. On altıncı bab urlar hakkındadır. On yedinci bab temre hakkındadır. On sekizinci bab dolama hakkındadır. On dokuzuncu bab baras hastalığı hakkındadır. Yirminci bab

bahak ve çeşitleri hakkındadır. Yirmi birinci bab cüzzam hakkındadır. Yirmi ikinci bab yılan, akrep sokması hakkındadır. Yirmi üçüncü bab kuduz hakkındadır. Yirmi dördüncü bab nıkrıs, siyatik ve eklem ağrıları hakkındadır. Yirmi beşinci bab varis ve fil hastalığı hakkındadır. Yirmi altıncı bab saç dökülmesi ve balık pulu derisi hastalığı hakkındadır. Yirmi yedinci bab ateş hastalığı hakkındadır. Yirmi sekizinci bab bir kimseyi etkileyen çok ateşli hastalık ve ilacı hakkındadır. Yirmi dokuzuncu bab buhran günlerinde sıhhatine ve helakine delalet eyleyen belirtiler hakkındadır.

Sekizinci makale; insanın terkihi, rahim teşrihi, tevalüt ve tenasül sebebi olan cimâ'ın faydası, zararı, keyfiyyet sebebi ile hallerini ve meninin oluşumu olan müfret ve mürekkep devalar hakkındadır. Bu makale on bölüme ayrılır. Birinci bab insanın terkihi hakkındadır. İkinci bab rahmin yapısı hakkındadır. Üçüncü bab tevalüd ve tenasül ve cima organı olan a'zâ hakkındadır. Dördüncü bab cimanın faydası, zararı ve vakitleri hakkındadır. Beşinci bab cimanın sakıncalarını, yasaklarını ve vaka yerleri hakkındadır. Altıncı bab intişar, şehvet ve şehvet çokluğu hakkındadır. Yedinci bab meni çokluğu ve ihtilamın aşırı olması hakkındadır. Sekizinci bab cinsel ilişkinin azlığı ve zararları hakkındadır. Dokuzuncu bab erkeğin cinsel ilişki isteğinin fazla olması ve cinsel ilişki esnasındaki hastalıklar hakkındadır. Onuncu bab meniye artırıcı ve cinsel ilişkiyi güçlendirici basit ve birleşik ilaçlar hakkındadır.

Dokuzuncu makale kadınlarda ortaya çıkan hastalıklar ve bunların tedavileri, zinet için ilaçlar ve çocuk tedbiri hakkındadır. On dört bölüme ayrılır. Birinci bab rahim hastalıkları, rahimin özellikleri hakkındadır. İkinci bab hayız halleri hakkındadır. Üçüncü bab rahimde evlat olmasının birkaç şartı hakkındadır. Dördüncü bab hamilelik belirtileri ve tedbiri, düşük sebepleri, çocuğun korunması hakkındadır. Beşinci bab kısırlık hakkındadır. Altıncı bab kolay doğum ve ölü cenin düşürülmesi hakkındadır. Yedinci bab sütü az gelen kadınların durumunun sebebi ve ilacı hakkındadır. Sekizinci bab kadınların sütünün çok olmasının sebebi ve ilacı hakkındadır. Dokuzuncu bab kadınların sütünün kesilip peynir gibi olması hakkındadır. Onuncu bab memede olan sıcak ve soğuk şişler ile ilaçlar hakkındadır. On birinci bab memenin sert olması ve bezeler ortaya çıkması hakkındadır. On ikinci bab memede yaranın ortaya çıkıp meme etinin yenmesi hakkındadır. On üçüncü bab zinet ilaçları hakkındadır. On dördüncü bab çocukların korunması hakkındadır.

Onuncu makale macunlar, tiryaklar, kaynamışlar, müşhil şerbetler, merhemler, toz ilaçlar, haplar hakkındadır. Bu makale on bölüme ayrılır. Birinci bab macunlar hakkındadır. İkinci bab tiryaklar hakkındadır. Üçüncü bab şaraplar hakkındadır. Dördüncü bab kaynatılarak yapılan ilaçlar hakkındadır. Beşinci bab müşhil şerbetler hakkındadır. Altıncı bab merhemler hakkındadır. Yedinci bab zerurlar hakkındadır. Sekizinci bab toz halindeki ilaçlar hakkındadır. Dokuzuncu bab pişirilmiş ilaçlar hakkındadır. Onuncu bab kabız ilaçları hakkındadır.

Kitabın hatime kısmı üç fasıldır. Birinci fasıl seçkin kişilerin duaları ve muskaları hakkındadır. İkinci fasıl tabiplere lazım olan nasihatler hakkındadır. Üçüncü fasıl nefis ve edep işlerinin düzenlenmesi hakkındadır. Müellif eserin sonunda, 15 Şaban 1143/23 Şubat 1731'de kitabını tamamladığını ifade ederek eserini bitirmiştir.

Örnek:

[292a-b] **Merhem-i Mısrî:** *Sabr, anzerût ikişer direm, şîrgûn yağı yigirmi direm, mûm üç direm. Mûm ile yağı eride. Sovıcak hevâne koyup dahı bu otları muhkem sahk idüp kavîler eze. Çok sirke katup karışduralar, merhem ola. Kaçan kulaktan irin gelse bu merhem fetile dürtüp kulağa sokalar, bir niçe kez şifâ ola. Eger kulak gürlese acı bâdam yağını ısıcak idüp tamzuralar gâyet nâfi'dür. Merhem-i zîve:* *Zîbak beş direm, sülmen bir buçuk direm, bal mumı beş direm, çam sakızı beş direm, şîrgûn yigirmi direm. Sülmeni sahk idüp zîbakı sülmen ile öldüresin, kurudukça tükürük ile yaşlayasın. Ba'dehu çam sakızın sahk idüp az az bile alışdurasın ve bile ezese. Çok da ezmeysin zîrâ zîbak yine dirilür dahı bal mumın şîrgûn ile eridesin, suda kaç. Cümlesin bir yire katup kaşuk ardıyla bile muhkem alışdurasın dahı isti 'mal idesin. Karnuñ yaralarına ve çibanlara süresin, def' ider ne kadar çok da olursa.*

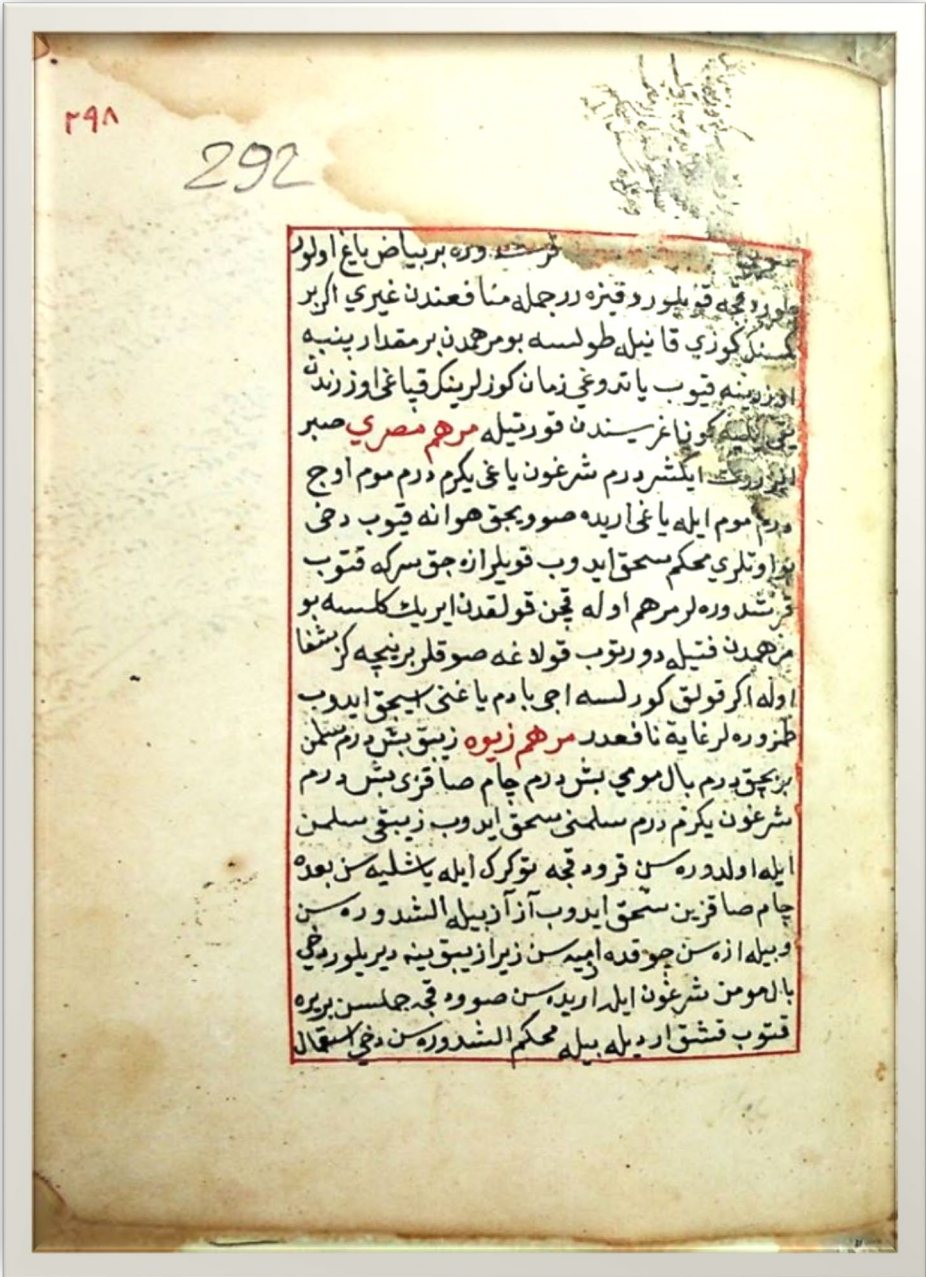
Diliçi Çevirisi:

Merhem-i Mısrî: İkişer direm sabır ve anzerut, yirmi direm şîrugaan yağı, üç direm mum. Mum ile yağı erit, soğuk havana koyup bu otları kuvvetlice döverek ez. Çokça sirke katıp karıştır, merhem olur. Ne zaman kulaktan irin gelse bu merhemi fitile sürüp kulağa sokarsan şifa olur. Eğer kulaktan ses gelirse acı badem yağın ısıtıp damlatmak çok faydalıdır.

Mervem-i zîve: Beş direm zîbak, bir buçuk direm sülmen, beş direm bal mumu, beş direm çam sakızı, yirmi direm şîrugaan. Sülmeni dövüp zîbakı sülmen ile öldür ve kurudukça tükürük ile ıslat. Sonra çam sakızını dövüp yavaş yavaş kıvamlandır ve ez. Çok ezme çünkü zîbak yine dirilir, bal mumunu şîrugaan ile erit, suda kaybolur. Hepsini bir yere katıp kaşığın arkasıyla kuvvetlice kıvama getirip kullanabilirsin. Karnın yaralarına, çibanlara sürebilirsin, ne kadar çok olsa da defeder.

Ek- Vahid Paşa 3285 1b, 297a.

Sonuç

İncelemede el-Hac ‘Osmân bin Mûsâ bin Habîb’in kaleme aldığı *Muhtasar fi’t-Tıbb* isimli eser tanıtılmıştır. Literatür bilgisinde tek bir nüshasından söz edilen eserin daha eski ve yine müellif tarafından kaleme alınan bir diğer nüshasının var olduğu tespit edilmiştir. Her ne kadar iki nüshanın mukaddime kısımlarında farklı padişahlara ithaf edilmiş gibi gözükse de nüshaların yazıldığı tarihler dikkate alındığında her ikisinin de Sultan I. Mahmud döneminde kaleme alındığı söylenebilir.

Muhtasar fi’t-Tıbb’ın içeriğine dikkat edildiğinde 10 makaleye ayrılan eserin her makalesi için ayrıntılı bölümlere yer verildiği görülür. Bu bölümlerde bahsi geçen hastalıklar, belirtileri ve ilaçlar bugün bile geçerliğini koruyan ve pratik kullanımı olan bilgiler ihtiva etmektedir.

Her iki nüshasının da müellifin elinden çıkması, eserin hacimli olması, kendinden önce yazılmış bilhassa Arapça tıp kitaplarından derlediği bilgileri ihtiva etmesi yönleriyle eser önemli tıp yazmaları arasında sayılabilir. Bundan sonra yapılacak daha ayrıntılı bir çalışmayla eserin günümüz harflerine aktarılıp dilsel açıdan da incelenmesi tıp literatüründe bu değerli metnin hak ettiği yere ulaşmasını sağlayacaktır.

Yine bu çalışma esnasında müellife atfedilen bir diğer eserin yani *Risâletü el-Mâ‘ûn fi mes‘eleti’t-Tâ‘ûn*’un da ‘Osmân bin Mûsâ’ya değil ‘Osmân bin Süleymân isimli başka bir müellife ait olduğu da anlaşılmıştır.

Kaynaklar

- İhsanoğlu, E., R. Şeşen, M. S. Bekar, G. Gündüz, V. Bulut (2008). *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi History of the Literature of Medical Sciences during the Ottoman Period*. İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi İstanbul.
- Tekiner, H. (27 May 2014). “Eskişehirli Osman İbn Musa’nın Risâle-i Hacâmat (1860, 1883) Adlı Kitabı Üzerine Bir İnceleme”. *XI. National Conference on the History of Turkish Pharmacy 25-28 May 2014 Lokman Hekim Journal*. Tuesday 10.15-11.00. Poster Session. 49.
- Yücel, E. (Haziran 2020). “Osman b. Musa Eskişehirî’nin Hacamat Risalesi ve Hadis Kullanımı”. *Toplum Bilimleri Dergisi*. (28): 273-309.